

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ТОКАРЕВ Андрій Миколайович

УДК 321.18: 94 (37)

**ВИТОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОФІЦІЙНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ПРИНЦИПАТУ ІМПЕРАТОРА
ЦЕЗАРЯ АВГУСТА**

Спеціальність - 07.00.02 - всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2010

Дисертацією є *рукопис*

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
СЕРГЄЄВ Іван Павлович,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Офіційні опоненти – доктор історичних наук, професор
ПАРФЬОНОВ Віктор Миколайович,
Саратовський державний технічний університет,
м. Саратов, Російська федерація,
професор кафедри культурології

кандидат історичних наук,
НЕФЕДОВ Костянтин Юрійович,
Харківський національний аерокосмічний університет
імені М. Є. Жуковського “ХАІ”,
доцент кафедри документознавства

Захист відбудеться 12 лютого 2010 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, аудиторія V–58.

З дисертацією можна ознайомитись в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61077, м. Харків, площа Свободи, 4).

Автореферат розісланий 11 січня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. П. Пугач

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Перетворення Рима з маленької громади на Тибрі в середземноморську державу стало причиною розкладання притаманних йому споконвічно форм полісної демократії та їхньої заміни режимом одноособової влади. Перехід від республіканського ладу до монархії протягом усього періоду, з кінця II ст. до н.е. по 20-і рр. I ст. до н.е., був відзначений кризовими явищами, які торкнулися всіх сфер суспільної діяльності. Не обійшли вони стороною й ідеологічні уявлення римлян. Зокрема, значну трансформацію перетерпіла офіційна ідеологія, яка пройшла шлях від традиційних полісних уявлень та “римського міфу” до державної ідеології раннього Принципату.

Отже, вивчення офіційної ідеології епохи правління імператора Августа має велике значення для з'ясування причин виникнення і сутності нового державного ладу римлян. Потрібно взяти до уваги, що принципат Августа не можна розглядати тільки як державно-правовий інститут. Тут тісно переплелися римські життєві цінності та політичні традиції з новими умовами середземноморської імперії у найрізноманітніших її проявах, як соціально-економічних, так і духовних. Крім того, необхідно врахувати фактично незаконне захоплення влади Октавіаном і те, що із установами принципату Августа офіційна пропаганда вперше придбала розмах державного підприємства.

Крім того, ще дотепер залишається невирішеним і надзвичайно дискусійним питання про сутність і спрямованість ідеології раннього Принципату, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених його вивченню. До перегляду сталих точок зору в сучасній історіографії веде, на нашу думку, і неоднозначне трактування багатьма дослідниками ключових політичних гасел епохи Августа, з чого випливають недостатньо обґрунтовані висновки і досить сумнівні інтерпретації намірів та вчинків першого римського імператора.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу і середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у межах комплексної наукової теми “Історія і археологія Причорномор'я і Середземномор'я в античну та середньовічну епохи” № 79010965.

Об'єктом дослідження є ідеологія римського суспільства в епоху переходу від Республіки до монархії.

Предметом дослідження виступають пізньореспубліканська політична фразеологія, яка послужила джерелом для формування офіційної ідеології епохи Августа, а також ідеологічні контрверзи та пропагандистські заходи імператора Августа, спрямовані на втримання й легітимацію його влади.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період політичної діяльності Октавіана з 44 р. до н.е. до 17 р. до н.е., який припадає на час після вбивства Г. Юлія Цезаря, епоху Другого тріумвірату і перше десятиліття принципату Августа.

Нижня хронологічна межа обумовлена початком політичної діяльності Октавіана, який, повернувшись у Рим у травні 44 р. до н.е., оголосив себе спадкоємцем убитого диктатора. Однак розгляд проблеми сутності римських політичних угруповань і питання про пропагандистські методи та політичні гасла “оптиматів” і “популярів”, які зробили визначальний вплив на формування офіційної ідеології в період правління Августа, припускає використання матеріалу та вивчення реалій епохи Пізньої римської республіки, особливо першої половини I ст. до н.е.

Верхня хронологічна межа обрана з двох причин. По-перше, в 20-і рр. до н.е. коло ключових ідеологічних гасел і політична термінологія в цілому вже сформувалися. По-друге, 17 р. до н.е. став епохальною подією в житті всіх римлян. У цей рік були проведені секулярні ігри, що знаменувало собою настання нової ери та прихід “золотого” століття. Оголошення про настання *saeculum aureum* і підкреслення тієї ролі, яку принцепс зіграв у відродженні римської громади протягом 10 років своїх “надзвичайних повноважень”, супроводжувалося цілим комплексом заходів, які викликали значну зміну акцентів в офіційній ідеології і політичній та релігійній пропаганді Августа.

Мета дисертації полягає в спробі простежити й осмислити витоки та становлення офіційної ідеології в період правління Августа в рамках пізньореспубліканської політичної термінології, а також еволюцію і семантику основних ідеологічних гасел, і ту роль, яку зіграли окремі напрямки (“республіканізм”, “традиціоналізм”, “монархізм”) у рамках цієї ідеології.

Відповідно до позначеної мети для вирішення основних завдань дослідження необхідно:

- розібрати питання про сутність римських політичних угруповань наприкінці II – I ст. до н.е. і виявити їхні основні риси;
- охарактеризувати поняття *optimates* та *populares* і визначити їхнє місце в політичній боротьбі пізньореспубліканського часу;
- проаналізувати характерні риси політичної ідеології в епоху Пізньої республіки;
- провести комплексний аналіз політичної пропаганди “помпеянців” й її впливу на формування ідеологічних образів Октавіана;
- визначити цілі та напрямки політики Октавіана на перших етапах його кар’єри;
- простежити зміну ідеологічних установок прийомного сина Юлія Цезаря в період Другого тріумвірату;
- проаналізувати політику *restitutio rei publicae* і місце в ній гасла *res publica restituta*;
- виявити значення гасла *vindex libertatis populi Romani* в 20-і рр. до н.е.;

- охарактеризувати роль поняття *раx* у пропаганді одноособової влади Августа;
- установити місце прізвиська *Augustus* в офіційній ідеології епохи правління імператора Августа.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що було запропоновано новий погляд на генезис офіційної ідеології принципату Імператора Цезаря Августа, і полягає в тому що:

- вказано на специфічні особливості римських політичних організацій, відмічено відсутність у них “партійних ідеологій”;
- скорегована точка зору, яка розглядає *optimates* та *populares* як “ідейно-політичні” течії, відзначено взаємозамінність термінів *optimates* і *boni*;
- проведено комплексний аналіз ідеологічних поглядів прихильників “оптиматів” та “популярів”, у рамках якого переглянуті значення основних політичних лозунгів: *res publica*, *libertas*, *раx*;
- вперше вказано на відмінність римських понять “традиціоналізм” та “республіканізм”, а також встановлено зв’язок цих ідей з поглядами прихильників “оптиматів” та “популярів”;
- переглянута роль “республіканізму” в ідеологічних заходах Октавіана на початку його політичної кар’єри;
- спростовано поширену думку про вплив політичної пропаганди антицезаріанців на політику Августа у 30-х і 20-х рр. до н. е.;
- з’ясовано значення “традиціоналізму” в ідеології та політичній пропаганді Октавіана у 30-ті рр. до н. е.;
- вперше реформи 28-27 рр. до н. е. проаналізовані з точки зору політики *restitutio*;
- вперше лозунг *vindex libertatis populi Romani* в 20-ті рр. до н. е. було розглянуто як запозичення з політичного словнику *populares*;
- скореговано точку зору на роль поняття *раx* у пропаганді одноособової влади Августа;
- переглянуто місце прізвиська *Augustus* в офіційній ідеології епохи правління імператора Августа;
- спростовано твердження про будь-яке значення “республіканських” аспектів в ідеологічній політиці Августа в 20-ті рр. до н. е., у той же час відзначено значну перевагу “монархічних” тенденцій над “традиційними”.

Наукове та практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів при підготовці узагальнюючих наукових робіт з історії Стародавнього Риму, відповідних курсів лекцій, підручників та посібників з історії римської Республіки та

Принципату, для створення сайтів в мережі Інтернет. Результати аналізу різноманітних аспектів офіційної ідеології епохи правління імператора Августа можуть бути використані при написанні статей та монографій, присвячених вивченню політичної історії Пізньої республіки і становлення монархічного ладу у Стародавньому Римі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також були представлені в якості доповідей, матеріалів і тез на сімох міжнародних наукових конференціях і семінарах, які проводилися в Харкові, Белгороді, Чернігові, Арзамасі, Санкт-Петербурзі в 2005-2008 рр.

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 10 статтях, п'ять із яких опубліковані у виданнях, рекомендованих ВАК України, а також у двох публікаціях тез доповідей на конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація побудована за проблемним принципом і складається зі вступу, чотирьох розділів і висновків. Загальний обсяг роботи становить 315 с. З них 214 с. основного тексту, список джерел і літератури (з 816 найменувань) на 75 с., і чотири додатки на 26 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми і хронологічні рамки дисертації, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено наукову новизну отриманих результатів і практичне значення роботи, повідомлено про апробацію дослідження і структуру тексту.

Перший розділ “Джерела, історіографія та методи дослідження” присвячено огляду джерельної бази, аналізу наукової літератури з теми дисертації, а також характеристиці методів і методології, використаних у дисертації.

Джерела. Епоха Августа вигідно відрізняється від багатьох інших періодів римської історії по кількості та інформативності джерел, хоча згадування про заходи уряду в області ідеології носять випадковий характер і відбито в них досить фрагментарно. Всю сукупність джерел, використаних у дисертаційному дослідженні, можна розбити на чотири групи.

Важливу роль у вивченні офіційної ідеології епохи правління імператора Августа грають *нарративні джерела*. З них на перше місце по значимості потрібно поставити твори сучасників Октавіана: знаменитого оратора М. Туллія Цицерона, істориків Т. Лівія і Миколая Дамаського, біографа Корнелія Непота, поетів П. Вергілія Марона, Кв. Горація Флакка, П. Овідія Назона та Секста Проперція. У той же час більш інформативні твори пізніших письменників Діона Кассія Коккеяна, Г. Светонія Транквілла, Аппіана Олександрійського, Плутарха Херонейського, П. Корнелія Тацита, Веллея Патеркула, М. Сервія Гонората.

Уривчасті відомості та окремі факти, що свідчать про офіційну ідеологію й політичну пропаганду Августа, можна знайти також у працях М. Вітрувія Полліона, Страбона, М. Манілія, М. Валерія Марціала, Валерія Максима, Філона Олександрійського, Йосифа Флавія, Г. Плінія Старшого, Авла Геллія, Павсанія, Л. Аннея Флора, Іоанна Лідійського, Цензоріна, Євтропія, П. Орозія і С. Помпея Феста.

Від епохи Августа у великій кількості дійшли до нас *епіграфічні пам'ятники*. Особливе місце серед них займає політичний заповіт Октавіана (“Діяння божественного Августа”). Це надзвичайно тенденційне джерело, яке відображає офіційну точку зору. У ньому Август з'являється в образі ідеального римлянина, якому властиві всі римські чесноти.

Додаткову інформацію несуть написи, у яких згадуються вирази *res publica restituta*, *res publica conservata* і *rem publicam liberare*, а також епіграфічні джерела, що згадують ім'я *Restitutus* (*Restituta*). Крім того, написи істотно доповнюють і коректують свідчення наративних джерел відносно пропаганди рах, семантики термінів *augustus* та *σεβαστός*, золотого щита чеснот, елогій знаменитих римлян з форуму Августа.

Нумізматичні джерела складають третю основну частину джерельної бази. Монети, що використовувалися в епоху Пізньої республіки (особливо в період громадянських війн) і в період правління імператора Августа як засіб масової пропаганди, мають виняткову цінність для вивчення витоків та становлення офіційної ідеології раннього Принципату. Так, вивчення східних емісій “помпеянців” вказує на те, що прихильники сенатської *res publica* активно використовували гасла “цезаріанців” для залучення на свою сторону легіонерів і ветеранів, серед яких ідеї *optimates* не користувалися великою підтримкою. Зображення символів рах тільки на монетах Юлія Цезаря і тріумвірів дозволяє уточнити місце цього гасла в пропагандистській війні в епоху Пізньої республіки і його розуміння в часи одноособового правління Августа. Нумізматичні свідчення доповнюють дані письмових джерел про прагнення Октавіана в перші роки своєї політичної діяльності створити образ “нового Цезаря”, дають більш повне уявлення про політику Августа в 36 р. до н.е. Але особливо варто відзначити два ауреуси, знайдені відносно недавно, в 50-х і 90-х рр. XX ст., зображення та легенди яких, на нашу думку, змушують переглянути старі концепції, присвячені трактовці реформ 28-27 рр. до н.е.

Археологічні джерела хоча не настільки інформативні, як наративні, епіграфічні або нумізматичні свідчення, зате дуже різноманітні. Залишки архітектурних пам'ятників, витвори скульптури, дані гліптики, зображення на щитках глиняних світильників і навіть на зброї римських легіонерів проливають світло на багато нюансів ідеологічної політики Августа й часто несуть на собі відбиток запеклої боротьби за римську суспільну думку.

У цілому слід зазначити, що джерельна база містить досить численні та різноманітні за своїм характером документи. Специфікою цих матеріалів є відносна фрагментарність і скудність

повідомлюваної ними інформації, що створює певні складності в їхній інтерпретації і нерідко приводить дослідників до суперечливих та взаємовиключних висновків. Але разом з тим, комплексне використання всієї бази історичних джерел дозволяє провести докладне і всебічне дослідження проблеми зародження та становлення офіційної ідеології принципату Імператора Цезаря Августа.

Історіографія. Ідеологією раннього Принципату вчені зацікавилися досить пізно, у результаті чого спеціальним роботам по ідеології та пропаганді епохи Августа передувала значна література, присвячена принципату Августа або історії Римської імперії в цілому. У її рамках сформувалося кілька підходів до вивчення характеру влади першого імператора і його відношення до “республіканського” традиції. Ці підходи вплинули на формування в сучасних істориків уявлень про офіційну ідеологію раннього Принципату та окреслили межі і проблеми, у рамках яких спеціальні дослідження проводяться до сьогодні.

Вже в роботах публіцистів та істориків XVIII – першої половини XIX ст. (В. Дюруа, Е. Гіббон, Ш. Меріваль та ін.) були закладені підвалини так званої “теорії фасаду”, коли, побачивши невідповідність між заявами про “відновлення” Республіки та реального становища справ, вони створили сугубо негативний моральний образ Августа. У дослідженнях другої половини XIX ст. і перших десятиліть XX ст. вивчення принципату Августа вийшло на більш високий рівень. Серед істориків цього часу, безумовно, виділяється Т. Моммзен. У своїй праці “Римське державне право” він розробив теорію, відповідно до якої політичний лад Принципату був не монархією або республікою, а діархією, тобто становищем, при якому влада сенату і принцепса була юридично розмежована. Тим самим він взяв під сумнів нерушиме до цього твердження про встановлення в Римі абсолютної монархії і, відповідно, про “лицемірство” першого римського імператора.

Концепція Т. Моммзена викликала жваву дискусію серед антикознавців. М. І. Ростовцев і його послідовники, відмовившись від припущення Т. Моммзена, в той же час погодилися з тим, що не можна говорити про принципат Августа як про монархію. На їх погляд, компроміс, укладений Октавіаном з римською аристократією і римським суспільством у цілому, переплетення старих і нових тенденцій не дають можливості дати однозначне визначення намірам і діяльності Августа.

З іншого боку, декілька великих вчених (Е. Мейер, Г. Ферреро та ін.), що також не прийняли висновків Т. Моммзена, стали розглядати принципат Августа як Республіку, наполягаючи на щирому прагненні Августа відновити колишній державний лад.

Тим часом більшість істориків, серед яких такі відомі дослідники, як А. фон Домашевські, В. Гардтгаузен, Г. Буасьє, В. Друмманн, Х. Стюард Джоунз, В. І. Герье, Р. Ю. Віппер, Р. Хейнце, Х. Дессау, Ф. Б. Марш та ін., указавши на юридичні і історичні недоліки теорії Т. Моммзена,

залишилися на колишніх позиціях, трактуючи принципат Августа як монархію. У їхніх працях “відмова” Октавіана від влади в 27 р. до н.е. та “передача повноважень” сенату і народним зборам розглядається як ширма, покликана завуалювати його одноособову владу.

Таким чином, до 20-30-х рр. XX ст. в історіографії, що присвячена принципату Августа, сформувалося чотири напрямки: “теорія діархії” Т. Моммзена, точка зору М. І. Ростовцева та його прихильників, “теорія фасаду” і “теорія республіканізму Августа”. З них два останні безпосередньо вплинули на аргументацію і проблематику дослідників ідеології та політичної пропаганди раннього Принципату.

Перші спеціальні праці, у яких розглядалося пропагандистське протистояння Октавіана і М. Антонія, з’явилися наприкінці 20-х – середині 30-х рр. XX ст. Серед них велике значення мають стаття К. Скотта про політичну пропаганду 44-30 р. до н.е. і розділ “Війна Сходу проти Заходу” у десятому томі “Кембриджської древньої історії”, написаний В. В. Гарном та М. П. Чарльзуртом. Остання робота надовго затвердила серед істориків деякою мірою шаблонні образи легковажного М. Антонія та розважливого Октавіана.

Якщо в цілому глянути на роботи 30-х рр. XX ст., присвячені пропаганді та ідеології Августа, то стає цілком очевидним, що вони дали новий поштовх розвитку “теорії фасаду”, яка зайняла пануюче становище в цей час, досягши свого найбільшого вираження у фундаментальній праці англійського історика Р. Сайма “Римська революція”. Спробу відстояти точку зору прихильників “теорії республіканізму Августа” зробив М. Хеммонд, відштовхуючись від міркувань Т. Моммзена про те, що Август займав тільки екстраординарну магістратуру, делеговану йому сенатом, і в цьому сенсі нічим не відрізнявся від пізньореспубліканських полководців.

Після Другої світової війни інтерес до ідеології раннього Принципату посилювався. У цей період вийшли ще три фундаментальні монографії М. О. Машкіна, П. Гренада і Г. Шарля-Пікара, у яких дослідники приділили особливу увагу походженню Принципату. Ідеологія також була в сфері інтересів істориків, але у своїх трактуваннях вони більшою частиною наслідують висновкам Р. Сайма. В 50-60-і рр. XX ст. різко збільшилася кількість спеціальних робіт, присвячених гаслам і термінам, що використовувалися в політичній боротьбі в другій половині I ст. до н.е. (Ч. Віршубскі, Х. Еркель, Ж. Беранже, Л. Вікерт, Й. Бляйкен, Ж. Еллегуар). У цей же період з’явилися й перші роботи радянських істориків М. Ф. Дератані, Г. К. Забуліса, С. Л. Утченка, де ідеологія була поставлена в центр досліджень.

В 70-х – початку 80-х рр. XX ст. у вивченні офіційної ідеології та політичної пропаганди Августа відбулися нові якісні зміни. У першу чергу це було пов’язане з більш пильною увагою до нумізматичних і епіграфічних джерел.

Публікація в цей період нових і перевидання старих збірників по римській нумізматиці розпалила полеміку про сутність “нумізматичної пропаганди” у Стародавньому Римі. Точку зору А. Альфольді, відповідно до якої римські монети були засобом пропаганди, ще в 50-і рр. розкритикував А. Х. М. Джоунз, який вказував на первинність “економічної функції” монет. Пізніше, на початку 80-х рр., його висновки розвили М. Х. Крауфорд і К. Х. В. Сазерленд. У працях Б. Левік та Е. Уоллас-Хедрілла ця позиція була пом’якшена. Так, останній вважає, що не слід принижувати роль “інформативної функції” римських монет, але все-таки відмовляється від терміна “пропаганда” і заміняє його поняттям “переконання” (persuasion).

В той же час були піддані сумнівам традиційні погляди на значення гасла *res publica restituta* у часи правління Августа. Незалежно один від одного Ф. Міллар і Е. А. Джадж не тільки розкритикували трактування *res publica restituta* як “відновлена Республіка”, але навіть відкинули існування цього гасла в 20-і рр. I ст. до н.е., основувшись на тому, що подібний вираз всього лише два рази зустрічається в епіграфічних джерелах, де не завжди надійно відновлюється за емендаціями епіграфістів.

У загальних роботах по принципату Августа цього часу (Дж. М. Картер, А. Х. М. Джоунз, Ш. Парен) продовжувала панувати “теорія фасаду”, правда в її рамках оригінальна концепція розвитку ідеології в епоху Августа була запропонована Є. М. Штаерман. Крім того, потрібно відзначити появу перших оглядових робіт з ідеології епохи Августа (Е. Зографська, В. де Соуза).

80-і рр. XX ст. – перші роки XXI ст. стали переломним етапом у вивченні ідеології принципату Августа. В останні десятиліття масштабну перебудову перетерпіла “теорія фасаду” (за винятком деяких істориків, які залишилися на старих позиціях). Твердження про споконвічний монархізм режиму Августа і про “відновлення” Республіки як фікцію залишилися незмінними. Однак фокус досліджень змістився з юридичних і політико-правових у бік соціальних, ідеологічних, культурологічних і психологічних аспектів. У центрі уваги перебуває феномен “образа Августа” у написах, нумізматиці, скульптурі, архітектурі, мистецтві малих форм, різних церемоніях і т.п. (П. Цанкер, Д. Кінаст, Ф. Міллар, Дж. С. Самі). Ретельному і всебічному вивченню в рамках “модернізованої” “теорії фасаду” піддалася і пропагандистська боротьба в часи Другого тріумвірату (П. Валльманн, Р. А. Гюрваль, С. М. Ахієв та ін.).

З іншої сторони, можна говорити про появу нового напрямку, що зародився на стику “теорії фасаду” та “теорії республіканізму” (яка остаточно втратила популярність), для якого ми прийняли умовну назву “інтегральна концепція”. Його сутність полягає в тому, що в ідеології Августа мало місце складне переплетення республіканських традицій і монархічних тенденцій у рамках непостійної, що розвивається у бік монархії, політичної системи. Виходячи із цього, у межах “інтегральної концепції” існують коливання в оцінках сутності режиму Августа. Деякі історики підкреслюють

перевагу монархічних елементів в ідеології Августа, інші – суміш різнохарактерних тенденцій без превалювання якої-небудь із них, тоді як треті – примат політики “республіканізму”.

На перевагу монархічних елементів в ідеології Августа в рамках “інтегральної концепції” у своїх роботах вказують Е. Уоллас-Хедрилл, О. Б. Єгоров, Х. Майєр, В. К. Лейсі, М. Деттенхофер, М. Штротман, Е. Ремейдж, Й. Бляйкен, К. Кріст, В. Екк та ін.

Г. С. Кнабе, К. М. Гірардет, В. Едер, Я. Ю. Межерицький, Дж. де Роуз Еванс, Е. Грюн, Ю. Г. Чернишов і Ф. О. Михайловський відстоюють примат “республіканських” аспектів.

У той же час Н. Ханнестад і К. Галінські не зважилися віддати перевагу “республіканізму” чи “монархізму” в ідеологічній політиці імператора Августа.

Таким чином, існує величезна кількість наукової літератури, присвяченої вивченню сутності режиму Августа і його ідеологічних засад. Однак це питання дотепер залишається невирішеним і надзвичайно дискусійним, на що вказує хоча б численність концепцій, точок зору й гіпотез, присвячених його інтерпретації. Це дає нам можливість знову звернутися до вивчення офіційної

ідеології раннього Принципату, приділивши особливу увагу її генезису.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу дисертації складають принципи історизму і об’єктивності, а також комплексного, системного і контекстного вивчення історичних явищ у всьому різноманітті їхніх проявів та взаємозв’язків, що забезпечують можливість реконструкції витоків та становлення офіційної ідеології раннього Принципату в рамках об’єктивного підходу до викладу і оцінки історичних подій.

Рішення проблеми виникнення та розвитку ідеологічних уявлень епохи Августа залежить від з’ясування точного значення окремих ідеологічних гасел і політичних термінів у різних суспільно-політичних умовах і на різних етапах їхнього існування. Виходячи із цього, основними методами, що застосовувалися в дисертації, стали історико-філологічний метод і лінгвістичний аналіз термінів, а також історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-типологічний методи. Їх комплексне і системне використання дозволяє більш точно визначити місце і значення термінів *partes*, *factio*, *optimates*, *boni*, *populares* у пізньореспубліканської політичної фразеології, понять *augustus* та *σεβαστός* в політичній пропаганді Августа, порівняти ідеологічне навантаження термінів *res publica*, *libertas*, *paux* в епоху Пізньої республіки і перші роки раннього Принципату. З особливих методів дослідження слід відзначити метод комп’ютеризованого контент-аналізу, використаний при вивченні ролі нового імені імператора в його пропагандистській політиці.

У другому розділі “Основні риси римських політичних угруповань і характерні риси політичної ідеології в епоху Пізньої республіки” розглядаються форми політичних об’єднань у Римі в I ст. до н.е. та аналізується значення основних політичних гасел “оптиматів” і “популярів”.

Перший і другий підрозділи присвячені розбору особливостей політичних об'єднань у Римі в I ст. до н.е. і трактуванням понять *optimates* та *populares*. У цю епоху в Римі не існувало політичних партій або навіть більш-менш постійних і стабільних політичних угруповань, на чому наполягають прихильники “традиційного” напрямку. На внутрішню і зовнішню політику намагалися впливати аристократичні котерії (об'єднання нобілів навколо політика-лідера, які становили його *consilium*, куди входили “друзі”, родичі та політичні прихильники) і окремі політики-аристократи. Зовсім некоректно використовувати для їхнього позначення латинський термін *factio*, тому що цей термін належав до політичного лексикону “популярів” і використовувався опозиційними письменниками для характеристики олігархічної кліки нобілітету взагалі, а не яких-небудь окремих політичних груп у його середовищі. У періоди внутрішніх розбратів виникали більш розпливчасті угруповання, що йменувалися *partes*, які містили в собі як прихильників, так і просто “співчуваючих”. Особливими рисами цих угруповань були персоніфікованість та дуалізм. Але найважливішим було те, що в жодного із цих політичних об'єднань не було своєї “партійної ідеології”, у той час як у пізньореспубліканської політичної ідеології спостерігаються дві тенденції, що чітко простежуються і протистоять одна одній. Це було викликано існуванням двох “ідейно-політичних” течій, які носили назви *optimates* (або *boni*) і *populares*, які саме ідеологічно й обумовлювали розвиток суперництва між конкуруючими сторонами. Більшість із них, об'єднані в котерії, спираючись на сенат, розділяли погляди “оптиматів”, інша частина – політичні аутсайтери, діючи через народні збори, використовували трактування “популярів”.

У *третьому підрозділі* дано кілька попередніх пояснень, щодо термінів “республіканізм” й “традиціоналізм”.

Четвертий і п'ятий підрозділи присвячені аналізу ідеологічних гасел *optimates* і *populares*. Немаловажною особливістю пізньореспубліканської ідеології було використання в політичній агітації і прихильниками “оптиматів”, і прихильниками “популярів” тих самих загальноримських традиційних цінностей. Це дало можливість переважній більшості дослідників говорити про пізньореспубліканську ідеологію, як про щось цільне. У результаті, навіть з'явилися сучасні терміни, що позначають цей феномен – “республіканізм” та “традиціоналізм”, між якими багато хто ставить знак рівності. Але проведений нами скрупульозний розбір основних політичних гасел “оптиматів” та “популярів” *res publica*, *libertas* і *rex* показав, що в їхніх трактуваннях існують кардинальні відмінності.

Прихильники сенату трактували поняття *res publica* як “*res publica omnium bonorum* (спільна справа всіх чесних)”, що в мирний час означало державний лад, при якому *optimates* займали пануюче положення, а під час громадянських безладь – захист “справи оптиматів”, тобто боротьбу за відновлення колишнього положення *optimates* у державі. *Libertas* вони

розглядали не як “особисту свободу”, а як можливість вільно займатися державними справами. Рах означав захист влади “оптиматів” за всяку ціну і не був популярним серед широких верств римського суспільства. Таким чином, у вустах *optimates* “*libera res publica*”, “*libertas*”, “рах” виражали, у першу чергу, законність їхнього пануючого положення в державі. Очевидно, що ці гасла не були “національними”, прийнятими всіма шарами римського суспільства. Вони виражали ідеологічні погляди лише його невеликої частини, а саме, частини римської аристократії, що мала безпосередній доступ до керування державою.

У свою чергу, нобілі-аутсайдери, які спиралися у своїй політичній діяльності на народні збори, змушені були відбивати в таких же гаслах ідеї суверенітету римського народу і його верховенства в державі. Прихильники “популярів” під *res publica* мали на увазі “спільну справу всього народу”, а в деяких випадках навіть “справу плебса”. Під “свободою” вони розуміли “політичну свободу” плебсу, яка зникла через те, що “злочинна група” нобілів захопила владу в державі. Під цим гаслом вони боролися зі своїми політичними супротивниками. До рах серед *populares* були різні підходи: частина з них не використовувала це поняття, інша – активно вживала його в політичній боротьбі. Цю традицію успадкувала “цезаріанська” *partes*, у результаті чого це гасло стало фірмовим знаком “цезаріанців”.

Із усього цього випливає те, що римський “республіканізм” варто зв’язувати саме з ідеологією “чесних”, які послідовно відстоювали існування сенаторського режиму. Також ясно, що поняття “традиціоналізм” і “республіканізм” не можна розглядати як щось тотожне. Очевидно, що “республіканізм” вужче і є тільки частиною “традиціоналізму”, який був основою не тільки для ідеології *optimates*, але також і для ідеології *populares*. Відповідно, перед нами поряд з “республіканізмом” (погляди “оптиматів”) з’являються ще дві можливі основи для офіційної ідеології раннього Принципату: “традиціоналізм” і політична ідеологія “популярів”.

У третьому розділі “Зародження офіційної ідеології принципату Імператора Цезаря Августа (44-30 рр. до н.е.)” розглядається еволюція ідеологічних образів в політиці Октавіана протягом 44-30-х рр. до н.е.

У *першому підрозділі* проведено аналіз пропаганди “помпеянців” в 44-42 рр. до н.е. Варто відмовитися від одного з міфів, говорячи про становлення ідеологічних образів Октавіана, відповідно до якого пропаганда антицезаріанців дуже вплинула на ідеологічну політику спадкоємця Цезаря. Комплексний аналіз “промови” Г. Кассія, виголошеної незадовго до битви при Філіппах, і східних емісій монет “помпеянців” показує, що поряд з магістральною ідеологічною установкою “оптиматів” прихильники М. Брута і Г. Кассія самі активно використовували гасла і пропагандистські кліше “цезаріанців”. Саме слабкість ідеологічних позицій *liberatores* серед плебсу та ветеранів змушувала їх свідомо запозичувати вдалі ідеологічні гасла або акції, характерні для “цезаріанців”. Отже, ці дані змушують нас з іншої точки зору підійти до вивчення

пропаганди Октавіана наприкінці 40-х – початку 20-х рр. до н.е. і переглянути питання про значимість “республіканізму” для ідеологічної політики спадкоємця Цезаря.

Другий підрозділ присвячено розбору перших кроків Октавіана у політиці і образу “нового” Цезаря. Першорядним завданням для Октавіана на початку політичної кар’єри була легалізація своєї діяльності. У сфері ідеології існувала не менш амбіційна мета, а саме створення образу “нового Цезаря” у першу чергу у ветеранів і плебсу. І те, і інше йому при всіх витратах вдалося. Заяви деяких сучасних дослідників про орієнтацію Октавіана на “республіканізм” у ті або інші періоди його ранньої кар’єри за великим рахунком некоректні, тому що жоден з його вчинків не можна прямо інтерпретувати як “республіканську” акцію. У своїй діяльності Октавіан опирався на традиційні римські уявлення, широко використав “цезаріанські” гасла, а саме головне, його діяльність чітко вписується в рамки політики “популярів”. Створення образу “нового Цезаря” потребувало від нього наслідування дій “популяра” Юлія Цезаря.

У *третьому підрозділі* розглядається еволюція ідеологічних гасел Октавіана від Путеоланської угоди до початку “пропагандистської війни” з М. Антонієм. У середині 30-х рр. до н.е. Октавіан також не мав значного впливу серед римської аристократії й тим більше серед прихильників сенатської *res publica*. Його підтримувала лише невелика частина нобілів, що бачили в ньому можливість для задоволення своїх політичних амбіцій. У цей час він висунув нові гасла: *paх*, *securitas*, *prosperitas*, які не належали до політичного лексикона “помпеянців”. Основною рисою його політики в сфері ідеології після битви при Намвлоху стали гасла миру, стабільності та процвітання. Фактично всі заходи тріумвіра були, у першу чергу, спрямовані на стабілізацію суспільних відносин. Заявами про складання своїх повноважень Октавіан прагнув переграти свого суперника в спробі завоювати підтримку сенаторів, у тому числі й нобілів, які повернулися після Путеоланської угоди до Риму. Такі заяви були тільки загальним місцем у пропаганді різних *partes* в епоху Другого тріумвірату.

Четвертий підрозділ присвячено пропаганді Октавіана напередодні битви при мисі Акцій. У пропаганді наприкінці 30-х рр. до н.е. Октавіан не використав “республіканських” гасел, характерних для прихильників *libera res publica*. Навпроти, прихильники молодшого Цезаря у своїй діяльності час від часу використовували традицію “популярів”, на що з усією визначеністю вказує едилітет Агрипи. Заходи і пропагандистські акції спадкоємця Юлія Цезаря в першу чергу були спрямовані на формування образу удачливого полководця та мудрого політика, який стоїть на стражі інтересів Італії і Рима та піклується про добробут римських громадян. Тут Октавіан спирається на традиційні римські цінності. У той же час падіння значення “партійних” ідеологій привело до росту персональних нападок і більшого значення особистого моменту в контрагітації.

У четвертому розділі “Ідеологічна політика Августа в 20-і рр. до н.е.: “традиціоналізм” і монархічні тенденції” аналізуються цілі та наміри Августа в області ідеології в 20-і рр. до н.е., а також питання, яка з тенденцій превалювала в цей період.

У *першому підрозділі* розглядається значення гасла *res publica restituta* у зв’язку з політикою *restitutio rei publicae* в 28-27 рр. до н.е. Широко розповсюджена і глибоко вкорінена точка зору про “відновлення” Республіки Августом в 27 р. до н.е. (все одно, дійсного чи уявного), на наш погляд, є невірною. З іншого боку, варто відмовитися від думки Ф. Міллара й Е. А. Джаджа про те, що перший римський імператор ніколи не використовував гасла *res publica restituta*. Наша інтерпретація джерел дає можливість думати, що вираз *res publica restituta* не був запозиченням з політичного словника *optimates*, як вважають багато дослідників, а скоріше відповідав значенню “спільна справа”, яке вкладали в поняття *res publica* “популярні”. Починаючи з 20-х рр. до н.е., цей вираз трактувався саме як “держава” або “державні справи”.

У той же час не слід вважати це гасло одним з основних у політичній пропаганді Августа. Насправді, єдиного терміна, який позначав *status novus*, ми не зустрічаємо. Пояснюється це тим, що оточення принцепса використовувало більш широке поняття *restitutio*, що включало в себе перераховані вище гасла. Це “відновлення” відбулося в 28 р. до н.е., практично відразу ж після повернення Октавіана зі Сходу, у той час, як в 27 р. до н.е. перший імператор тільки узаконив свою владу, одержавши проконсульський імперій на 10 років.

Широка агітація *restitutio*, відносно короткий проміжок часу, за який були проведені ці “реформи”, періодичні нагадування про заслуги Августа у “відновленні держави”, які збігалися із закінченням строків його повноважень, – вказують на те, що це було не рішенням насущних проблем, а тільки пропагандистською акцією, покликаною виправдати захоплення влади колишнім тріумвіром.

Другий підрозділ присвячено розбору гасла *vindex libertatis Populi Romani* в 20-і рр. до н.е. Зовсім необґрунтованою є широко розповсюджена в історіографії думка, відповідно до якої Август використовував у своїй пропаганді “оптиматську” інтерпретацію поняття *libertas*. Насправді, він скористався “популярним” трактуванням гасла *vindex libertatis (populi Romani)* для того, щоб підкреслити ідеологічні розбіжності зі своїми супротивниками. Але в той же час Август став вкладати в нього новий зміст, у результаті чого поняття “свобода” все частіше переосмислювалася як синонім таких слів, як *paх* і *securitas*.

У *третьому підрозділі* аналізується еволюція гасла *paх Augusta* у другій половині I ст. до н.е. Говорити про зв’язок агітації “миру” з відродженням “республіканських” традицій і тим більше з “відновленням” Республіки не доводиться. Навпроти, це гасло є важливою ланкою в пропаганді одноособової влади Августа. Однак у той же час не можна погодитися з розповсюдженою у сучасній історіографії думкою, відповідно до якої перший римський імператор

тільки копіював образ *pacificator*, який використовувався Юлієм Цезарем. Значення рах протягом останніх десятиліть I ст. до н.е. поступово трансформувалося від простого поняття, що виражає згоду в суспільстві, до полісемантичної ідеї, одночасно пов'язаної і з благоденством римської громади, і з особистістю однієї людини, яка поєднує в собі як риси переможного полководця, так і образ подавця миру та процвітання.

У *четвертому підрозділі* розглядається місце прізвиська Augustus ($\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\acute{o}\varsigma$) у пропаганді імператора Августа. Підтвердженням переваги “монархічних” тенденцій в офіційній ідеології в 20-і рр. до н.е. стало прийняття принцепсом нового імені Augustus. Це слово було досить специфічним терміном, який відносився до сфери культу і релігії та характеризував речі і поняття, тісно пов'язані з богами. Однак його семантика змінювалася протягом різних епох римської історії. Вивчення семантики $\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ дозволило заключити, що це слово в епоху імператора Августа було неологізмом, який був “винайдений” серед оточення першого імператора. Вибір Октавіаном нового імені як латинського, так і його грецького аналога був свідомим і ретельним. Імператор не зважав на те, чи буде його грецизоване ім'я точним перекладом латинського оригіналу. Для нього було важливо, щоб Augustus і $\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ виражали його особливе положення в римському суспільстві (адже, юридично, Октавіан не був монархом), що особливо характерно для грецького імені, у якому в більшій мірі була виражена ідея одноособової влади імператора.

У *п'ятому підрозділі* проведено аналіз так званих “чеснот” золотого щита Августа. Пропагандистська кампанія імператора, пов'язана з врученням йому золотого щита, була відповідною реакцією на прагнення деяких опозиційних аристократів завоювати авторитет в нових умовах. У свою чергу, “чесноти” *clupeus virtutis* не мають ніякого відношення до “республіканізму”. Також навряд чи варто шукати джерела цих “чеснот” у філософському каноні платоніків і стоїків або в “республіканському” списку моральних цінностей “ідеального” римлянина. Август орієнтувався у своєму виборі не на який-небудь сталий канон, а на обставини, що склалися. Для пропаганди своєї моральної переваги він використовував недавні події: битву при мисі Акцій, *restitutio rei publicae* і пов'язані з ним заходи. Спільне вживання таких стародавніх чеснот, як *virtus* і *pietas*, а також *iustitia* й *clementia*, які з'явилися тільки в середині I ст. до н.е., говорить про те, що імператор прагнув до ідеологічного обґрунтування своєї одноособової влади, а зовсім не до опори на “республіканізм”.

У **висновках** підведені підсумки дослідження.

У Римі в I ст. до н.е. не існувало політичних партій. У мирний час боротьба велася між аристократичними котеріями (невеликими, нестійкими в часі об'єднаннями) і окремими політиками-аристократами. У періоди внутрішніх розбратів на їх основі виникали більші угруповання, які іменувалися *partes* і склалися як з прихильників, так і з просто “співчуваючих”. Варто акцентувати увагу на тому, що в жодного із цих політичних об'єднань не було своєї

“партійної ідеології”. Вони протистояли одне одному в рамках двох “ідейно-політичних” течій – *optimates* (або *boni*) і *populares*.

Характерною рисою пізньореспубліканської ідеології була опора “оптиматів” і “популярів” на одні й ті ж традиційні цінності. Однак аналіз політичних гасел протиборчих сторін виявив істотні розходження в їхніх трактуваннях. Прихильники сенату зв’язували наявність таких фундаментальних для кожного римлянина цінностей, як “*res publica libera*”, “*libertas*”, “*paх*”, з існуванням своєї влади, а втрату останньої – з їхнім зникненням. У свою чергу, “популяри” вкладали в ті ж гасла ідею суверенітету римського народу і його верховенства в державі. Отже, не можна розглядати пізньореспубліканську ідеологію як щось цільне і використовувати сучасні терміни “республіканізм” та “традиціоналізм” як синоніми. Очевидно, що “традиціоналізм” був основою і для ідеології *optimates*, і для ідеології *populares*. Тому потрібно чітко розрізняти “традиційні” та “республіканські” тенденції, тому що їхнє змішування може привести до неправильного розуміння намірів і кінцевих цілей, які ставили перед собою деякі римські політичні діячі. Відповідно, перед нами поряд з “республіканізмом” виникають ще дві гіпотетичні основи для офіційної ідеології раннього Принципату: “традиціоналізм” та ідеологія “популярів”.

В історіографії надзвичайно перебільшено вплив “республіканізму” на ідеологічну політику Октавіана, особливо на початку його політичної кар’єри. Це чітко видно на прикладі пропаганди “антицезаріанців” у період перед битвою при Філіппах. Аналіз джерел показує, що прихильники М. Брута і Г. Кассія, хоча й розділяли ідеологічні погляди “оптиматів”, свідомо запозичували вдалі ідеологічні гасла або акції “цезаріанців”, до чого їх змушувала слабкість ідеологічних позицій серед плебсу та ветеранів. У той же час першорядними завданнями Октавіана на початку його політичної кар’єри були легалізація своєї діяльності і створення у ветеранів та плебсу образу “нового Цезаря”. У результаті, жодну з його дій не можна пов’язувати з “республіканізмом”. Навпроти, він спирався на “традиційні” уявлення і користувався “цезаріанськими” гаслами. Його діяльність в 44-43 р. до н.е., взагалі, повністю вписується в рамки політики “популярів”, що й не дивно, тому що створення образу “нового Цезаря” потребувало від нього наслідування дій “популяра” Юлія Цезаря.

До середини 30-х рр. до н.е. Октавіан не користувався великою популярністю серед римської аристократії. Основою його ідеології продовжувало залишатися гасло “помста за Цезаря”. Але в цей час він висунув нові гасла: *paх*, *securitas*, *prosperitas*, намітивши, таким чином, перехід до пропаганди миру, стабільності і процвітання всієї римської громади. Втім, ці гасла також не належали до політичного лексикону “помпеянців”. До кінця 30-х рр. до н.е. пропаганда традиційних римських цінностей виходить на перший план. Формується новий образ Октавіана як вдалого полководця та захисника цих цінностей, якому протистоїть розбещений Сходом М. Антоній.

Перемога в битві при мисі Акцій зробила Октавіана одноособовим правителем всієї величезної держави, хоча юридичних обґрунтувань для його знаходження при владі на той момент не було. Це змусило Августа прикласти великі зусилля в сфері пропаганди для виправдання своїх дій. Одним із принципово важливих рішень стало проведення в 28-27 рр. до н.е. *restitutio rei publicae*, яка виразилася у “відновленні” всіх сфер держави, що було широко розрекламоване, хоча це не було вирішенням насущних проблем, а тільки пропагандистською акцією. У той же час “відновлення” держави не мало ніякого відношення до відродження “республіканських” традицій і тим більше до “відновлення” Республіки. Такі гасла, як *res publica restituta, vindex libertatis (populi Romani)*, рах були запозичені з політичного лексикону “популярів” саме для того, щоб підкреслити ідеологічні розходження із супротивниками першого римського імператора. Крім того, Август прагнув вкладати в перераховані терміни новий зміст для того, щоб вони сприймалися як центральні основи нового монархічного ладу.

Разом з тим, домінуючими тенденціями в офіційній ідеології в 20-х рр. до н. е. стали “монархічні”. На це вказує нове ім’я монарха – Augustus. Прийняття в якості імені специфічного терміна, що відносився до сфери культу та релігії і характеризував речі, тісно пов’язані з богами, було відвертим викликом “республіканським” традиціям. У ще більшій мірі ідея одноособової влади імператора була виражена у грецького аналога цього імені. Також яскраво “монархічні” тенденції виявилися в пропаганді “чеснот” Августа. Вручення Октавіану золотого щита за його “мужність”, “справедливість”, “милосердя” та “благочестя” різко протиставляло імператора всьому римському суспільству і проголошувало його носієм моральної переваги.

РОБОТИ, ОПУБЛІКОВАНІ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Токарев А. Н. О целях семейного законодательства Августа / А. Н. Токарев // Вісник Харківського національного університету. – 2004. – № 633: Історія. – Вип. 36. – С. 222-231;
2. Токарев А. Н. Augustus и Σεβαστός: о семантике терминов / А. Н. Токарев // Древности-2005: Харьковский историко-археологический ежегодник. – Харьков: МД, 2005. – С. 165-177;
3. Токарев А. Н. Libertas у Саллюстия / А. Н. Токарев // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2006. – Вип. 34: Історичні науки. – № 4. – С. 7-11;
4. Токарев А. Н. Сравнительный анализ терминов “optimates” и “boni” (к вопросу о политических группировках в эпоху Поздней Римской республики) / А. Н. Токарев // Вісник Харківського національного університету. – 2007. – № 762: Історія. – Вип. 39. – С. 130-143;

5. Токарев А. Н. Характерные особенности политических лозунгов “помпеянцев” (44-42 гг. до н. э.) / А. Н. Токарев // Вісник Харківського національного університету. – 2008. – № 816: Історія. – Вип. 40. – С. 71-81.

Статті у наукових збірниках:

6. Токарев А. Н. К вопросу о трансформации политики Октавиана в сфере идеологии в 36 г. до н. э. / А. Н. Токарев // Иресиона. Античный мир и его наследие. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2006. – Вып. 3. – С. 36-46;
7. Токарев А. Н. Res publica в идеологии “оптиматов” / А. Н. Токарев // LAUREA. К 80-летию профессора Владимира Ивановича Кадеева. – Харьков: Константа, 2007. – С. 101-110;
8. Токарев А. Н. Несколько замечаний о характере политических группировок в Риме в эпоху Поздней республики / А. Н. Токарев // Античная древность и средние века. – 2008. – № 38. – С. 21-40;
9. Токарев А. Н. Res publica как политический лозунг в “популярной” традиции / А. Н. Токарев // Кондаковские чтения II. Проблемы культурно-исторических эпох. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. – С. 79-83;
10. Токарев А. Н. Pax как политический лозунг в идеологической борьбе между optimates и populares / А. Н. Токарев // Политическая жизнь Западной Европы: античность, средние века, новое и новейшее время. – Арзамас: АГПИ, 2008. – Вып. 5. – С. 109-114.

Матеріали конференцій та тези доповідей:

11. Токарев А. Н. Augustus и Σεβαστός: о семантике терминов / А. Н. Токарев // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції “Людина, культура, техніка в новому тисячолітті” : Тез. доп. наукової конференції (Харків, 26-27 квітня 2005 р.). – Харків, 2005. – С. 94-95;
12. Токарев А. Н. Политика Октавиана в 44 г. до н. э. и образ “нового Цезаря” / А. Н. Токарев // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VI Международной научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения академика В. П. Бузескула (Харьков, 10-11 октября 2008 г.) : Тез. докл. – Харьков, 2008. – С. 61-62.

АНОТАЦІЯ

Токарев А. М. Витоки та становлення офіційної ідеології принципату Імператора Цезаря Августа – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2009.

У дисертації на основі вивчення широкого кола джерел та наукової літератури аналізуються витoki та становлення офіційної ідеології принципату імператора Августа. У роботі відзначається існування в епоху Пізньої республіки двох “ідейно-політичних” течій – *optimates* (або *boni*) і *populares*. Вказується, що притаманною рисою пізньореспубліканської ідеології була опора “оптиматів” та “популярів” на одні й ті ж самі традиційні цінності. У зв’язку з чим, і “традиціоналізм”, і “республіканізм”, і ідеологію “популярів” можна розглядати у рівній мірі як гіпотетичні основи для офіційної ідеології раннього Принципату.

Показано, що Август як на початку своєї політичної кар’єри, так і у 30-20-ті рр. до н. е. не використовував “республіканську” ідеологію. Він спирався на традиційні римські уявлення і поняття, широко застосовуючи пізньореспубліканську термінологію та політичні гасла, які використовувалися у політичній боротьбі епохи Республіки. Зазначено, що принцепс, прагнучи уникнути відродження опозиції під прапорами ідеології *optimates* усіляко підкреслював “популярне” звучання своєї агітації. Між тим, користуючись гаслами *populares* у невластивій їм манері й змінюючи їх внутрішній контекст і значення, Август з їхньою допомогою нав’язував римському суспільству ідеї одноособової влади.

Ключові слова: ідеологія, пропаганда, *res publica restituta*, *libertas*, *paux*, Пізня республіка, Принципат, імператор Август.

АННОТАЦІЯ

Токарев А. Н. Истоки и становление официальной идеологии принципата Императора Цезаря Августа – Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина. – Харьков, 2009.

В диссертации на основе широкого комплекса источников и литературы анализируются истоки и становление официальной идеологии принципата императора Августа. В работе акцентируется внимание на особенностях политической жизни в эпоху Поздней республики. Отмечается существование в это время двух “идейно-политических” течений – *optimates* (или *boni*) и *populares*. Указывается, что характерной чертой позднереспубліканской идеологии была опора “оптиматов” и “популярів” на одни и те же традиционные ценности. Следовательно, нельзя рассматривать позднереспубліканскую идеологию как нечто цельное и использовать современные термины “республіканізм” и “традиціоналізм” как синонимы. То есть, и “традиціоналізм”, и

“республиканизм”, и идеологию “популяр” можно рассматривать в равной степени как гипотетические основы для официальной идеологии раннего Принципата.

В историографии чрезвычайно преувеличено влияние “республиканизма” на идеологическую политику Октавиана. Первостепенными задачами Октавиана в начале его политической карьеры были легализация своей деятельности и создание у ветеранов и плебса образа “нового Цезаря”. Ни одно из его действий в это время нельзя связывать с “республиканизмом”. Напротив, он опирался на “традиционные” представления и пользовался “цезарианскими” лозунгами. К середине 30-х гг. до н. э. Октавиан не пользовался большой популярностью среди римской аристократии. Основой его идеологии продолжал оставаться лозунг “мечь за Цезаря”, хотя в это время он выдвинул новые лозунги: *paх, securitas, prosperitas*, наметив, таким образом, переход в сторону пропаганды мира, стабильности и процветания всей римской общины. Вместе с тем, к концу 30-х гг. до н.э. пропаганда традиционных римских ценностей выходит на первый план. Формируется новый образ Октавиана как удачливого полководца и защитника этих ценностей, которому противостоит развращенный Востоком М. Антоний.

Отмечается, что, пытаясь завуалировать свой незаконный приход к власти после победы в битве при Акции, Август провел широко разрекламированную кампанию, направленную на “восстановление” основ римского государства. В результате, на протяжении 28-27 гг. до н. э. “состоялось” *restitutio rei publicae*, которое, правда, было не решением насущных проблем, а только пропагандистской акцией. “Восстановление” государства не имело никакого отношения к возрождению “республиканских” традиций и к “восстановлению” Республики. Лозунги *res publica restituta, vindex libertatis, paх* были заимствованы окружением Августа из политического лексикона “популяр”, чтобы подчеркнуть идеологические различия с противниками первого римского императора. В то же время в перечисленные термины вкладывалось новое содержание, в результате чего они все чаще переосмысливались как характерные черты нового монархического строя.

Указывается, что в 20-е гг. до н.э. преобладающей тенденцией в официальной идеологии принципата императора Августа стал “монархизм”. В этот период идеи единоличной власти нашли свое яркое проявление в принятии Октавианом нового имени *Augustus* и в настойчивой пропаганде “добродетелей” первого римского императора.

В завершении делается вывод о том, что Август, как в начале своей политической карьеры, так и в 30-20-х гг. до н. э., не использовал “республиканскую” идеологию. Он опирался на традиционные римские представления и понятия, заимствуя терминологию и лозунги, использовавшиеся в политической борьбе в эпоху Поздней республики. Принцепс стремился всячески подчеркнуть “популярное” звучание своей агитации для того, чтобы избежать

возрождения оппозиции под флагами идеологии *optimates*. Следовательно, идеология раннего Принципата не основывалась на “республиканизме”, а противостояла ему. Август и его окружение, изменяя внутренний контекст и значение лозунгов *populares*, стремились таким образом навязать римскому обществу идеи единоличной власти.

Ключевые слова: идеология, пропаганда, *res publica restituta*, *libertas*, *pax*, Поздняя республика, Принципат, император Август.

ANNOTATION

Tokarev A. N. Origins and formation of the official ideology of the principate of Emperor Caesar Augustus – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree of historical sciences by specialty 07.00.02 – World history. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2009.

In the dissertation on the basis of a wide complex of sources and the scientific literature origins and formation of the official ideology of the principate of Emperor Caesar Augustus are analyzed. It is marked, the existence in the Late Roman republic of two ideological and political movements – *optimates* (or *boni*) and *populares*. It is underlined, that the attribute of the ideology of the Late republic was, that *optimates* and *populares* were based on the same traditional values. That is all and “traditionalism”, and “republicanism”, and ideology of *populares* it is possible to consider equally as hypothetical bases for official ideology of the early Principate.

It is shown, that August both in the beginning of the political career, and in 30-20th B.C. did not use “republican” ideology. He used as basis traditional Roman representations and ideas, widely borrowing late republican terminology and the political slogans used in a political struggle of the Republic. It is noticed, that aspiring to avoid an opposition revival under ideology flags of *optimates*, he in every possible way underlined “*populares*” perception of his propaganda. Meanwhile, using slogans *populares* in a manner unusual for them and changing their internal context and value, *princeps* with their help imposed to the Roman society ideas of individual power.

Keywords: ideology, propaganda, *res publica restituta*, *libertas*, *pax*, Late Republic, Principate, emperor Augustus.

Відповідальний за випуск: доктор історичних наук, професор

СЕРГЄЄВ Іван Павлович

Підписано до друку 6.01.2010 р. Формат 60×90^{1/16}.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 примірників.

Замовлення № 914.

Надруковано у друкарні СПД ФО Тарасенко В.П.

Свідоцтво №24800170000043751 від 21.01.2002 р.

61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.

Тел./факс: (0572) 52-82-11